

ГУМАНІЗАЦІЯ ТА ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сиволога В. Ф., старший викладач

Гуманізація та гуманітаризація освіти є одним з найважливіших принципів, що відображає сучасні суспільні тенденції у сфері функціонування вищої освіти.

Проблеми *гуманізації* і *гуманітаризації* освіти мають важливе наукове та практичне значення, вони визивають жвавий інтерес науковців і педагогів-практиків та є предметом широкого обговорення у науковій літературі.

Загальні проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти розглядають у своїх роботах Ш. О. Амонашвілі, Г. О. Балл, Л. А. Беланова, Т. Б. Буяльська, М. М. Берулава, І. Д. Бех, С.У. Гончаренко, І. А. Зязюн, М. В. Кісіль, В. Г. Кремінь, Т. В. Максимова, М. І. Романенко, та ін.

Закон України «Про освіту» [7] визначає що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Крім того, у преамбулі даного Закону зазначено: «освіта в Україні ґрунтується на засадах *гуманізму*, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами» [7], а стаття 6 Закону серед основних принципів освіти називає «*гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей*» [7]

На реалізацію зазначених норм закону спрямовані й положення Державної національної програми “Освіта” (“Україна XXI століття”), яка виділяє *принципи гуманізації і гуманітаризації* освіти і дає їм такі визначення:

- *Гуманізація освіти* полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, розкритті здібностей учнів і задоволенні їх

освітніх потреб; забезпеченні пріоритету загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи.

- *Гуманітаризація освіти* покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості та планетарне мислення [13].

Необхідність закріплення зазначених норм та принципів викликана той ситуацією яка склалась в сфері освіти на сьогодні.

Можна виділити декілька проблем на вирішення яких спрямована стратегія з гуманізації освіти. Це певні кризові явища як в освіті так і у суспільстві у цілому.

По-перше, слід погодитись з висловленою точкою зору, що перш за все, гуманістичний підхід до освіти розглядається як можливість подолання основної хибі старої школи - її знеособлювання, зневаги до суб'єктів навчального процесу [15].

По-друге, все частіше спостерігається невідповідність та протиріччя між рівнем освіченості людини та станом її духовного, морального розвитку. Слід згадати, що, існуюча система освіти, як правило, готує вузьких фахівців, але не гуманних людей, яким жити у суспільстві, будувати своє майбутнє. У зв'язку з цим спостерігається дегуманізація міжгрупових та міжособових відносин молоді. Погіршується моральна атмосфера, коли не просто скинуті усі ідеали, але і відсутні громадські сили, що затверджують привабливі для молоді моральні норми. Виник вакуум духовності, який заповнюється сьогодні зверненням до містики, чисто утилітарною, прагматичною ідеологією [4].

Фахівці стверджують, що найважливішим для моральної характеристики особи є типовий для неї спосіб відношення до іншої людини. Виходячи з цього виділяють декілька рівнів розвитку особистості. Перший рівень - егоцентричний, що визначається переважно прагненням до власної вигоди і маніпулюванням іншими людьми відповідно до своїх егоїстичних цілей. Відповідно до цього відношення до інших проявляється як суто споживче. Щастя бачиться людям такого типу як особисте матеріальне благо, при цьому інші представляють для них інтерес лише в тій мірі, в якій сприяють його досягненню.

Вищий рівень розвитку особистості і міжособових стосунків характеризується як групоцентричний. Молода людина при цьому ідентифікує себе з певною етнічною або соціальною групою і її відношення до інших людей визначається тим, входять вони в цю групу або ні. Якщо інший також є членом цієї групи, то він гідний прояву моральних почуттів - жалості, прийняття, поваги, якщо ж немає - те усі ці почуття можуть на нього не поширюватися.

Наступний рівень розвитку особистості і відповідно рівень міжособових стосунків характеризується як гуманістичний і саме його повинна формувати сучасна освіта. Для людини, яка досягла цього рівня, - інша людина має цінність сама по собі. Тільки з цього рівня можна вести мову про моральність, оскільки тут починає діяти основне правило гуманістичної етики - поступай з іншими так, як би ти хотів, щоб вони поступали з тобою. Ряд фахівців виділяє ще один рівень - духовний або есхатологічний. Людина з таким рівнем розвитку особистості дивиться на інших людей не як на смертні істоти, але як на істоти, безпосередньо пов'язані зі світовим розумом, як на частину всесвіту (якщо ж це релігійна свідомість - то тут людина розуміється як образ і подібність Бога на землі). При цьому інша особа набуває не лише гуманістичну індивідуальну цінність, але цінність як частина загальної системи, від благополуччя якої залежить благополуччя кожної окремої людини. [4]

З огляду на це слід зазначити, що радянська система активно формувала групоцентричний тип особи, високі почуття слід було проявляти до братів по класу і партії, усі інші були віднесені до ворогів. Етап перебудови та формування ринкової економіки у 90-х рр. викликав до життя значну кількість людей з егоцентричним рівнем розвитку особистості.

Інша проблема, як зазначає С. У. Гончаренко, полягає в тому що загальна і професійна освіта, що склалися історично, підпорядковані предметно-змістовому принципу і відтворюють лише один із процесів розвитку науки - посилення диференціації наукових напрямів. Це веде до значної дисгармонії в ієрархії цілей вченого, підвищення статусу технократичних і зниження статусу гуманістичних цілей. Переважання технократичних підходів

веде до втрати гуманістичного сенсу існування науки. Система освіти ніби повторює шлях розвитку науки, предметні знання залишаються розрізненими, логічний аспект переважає на шкоду історико-культурному і соціокультурному. Зв'язки між предметами встановлюються на основі міждисциплінарних наукових знань, а не через загальнолюдський зміст учбових дисциплін. У результаті навчання набуває формального, абстрактного характеру, подолати які можна, лише реалізуючи принципи «предметності» та «змістовності» в широкому культурному контексті. Сучасна освіта добре навчає умінням та навичкам, але не дає розуміння предмета в цілому, що в однаковій мірі стосується як технічних, так і гуманітарних дисциплін. Освіта продовжує заглиблюватися в деталі конкретних методів дослідження і технологічних процесів ... і все менше подає людині урок людяності, естетичного й етичного ставлення до навколишнього світу, до людей, нарешті, до самої себе [6].

Крім того, на думку С. У. Гончаренко дегуманізація освіти є наслідком науково - технічного прогресу, оскільки науково-технічний прогрес, розвиток техніки як формують культуру, так і реформують її.

На додаток, характеризуючи кризовий стан освіти, можна навести точку зору Романенко М. І., яка у своєму дослідженні питань гуманізації освіти, виділяє кілька особливостей сучасної освіти, які заважають реалізації гуманістичних освітніх ідеалів:

- освіта розглядається майже виключно з кадрово-професійної точки зору, освітні заклади навчають спеціалістів, професіоналів - але не особистостей, без уваги залишається основне джерело його розвитку - здібності та творча енергія людей, зниження потенціалу розвитку окремих індивідів автоматично веде до зменшення креативної здатності всього суспільства;

- основним завданням вітчизняної освіти до цього часу є надання знань, критерії оцінки та контролю всього навчання націлені на виявлення обсягу знань та навичок по їх використанню. Виходячи з цих же засад оцінюється і робота освітніх закладів та педагогів, формулюються навчальні програми, розробляються та впроваджуються методики. Але у сучасному суспільстві знання

змінюються дуже швидко, і ні школа, ні вуз не можуть забезпечити людині обсяг знань і навичок, достатніх для успішної діяльності бодай протягом кількох років по їх закінченні, не кажучи вже про все життя. А головне, що знання в якості самоцілі навчального процесу витісняють з студента людину;

- система критеріїв оцінки успішності навчального процесу - і об'єктивна, у вигляді державних стандартів і програм; і суб'єктивна, у вигляді навчальних орієнтирів педагогів та керівників освіти - практично ігнорує особистість, потреби її розвитку, характерні особливості, внутрішню мотивацію тощо. Основою оцінки навчання учня є сума знань, навичок, умінь. Державні стандарти, програми регламентують весь навчальний процес повністю, практично не залишаючи вибору для індивідуального і диференційованого навчання;

- оцінюється рівень знань, умінь особи, а не те, як вони впливають на її розвиток;

- педагоги переконані в тому, що їх прями́й обов'язок - постійно контролювати і наставляти особу, при цьому подавляється активність особистості по самостійній організації і власної пізнавальної діяльності, отже не можливо виконання завдання формування механізмів самоосвіти - як на рівні особистості, так і на рівні учбового закладу;

- визначення форм, напрямків, методів, змісту навчання - абсолютна чи переважно прерогатива педагогічного колективу [14].

Незважаючи на те що у дослідженні Романенко М. І. зроблено акцент на ситуацію у середній освіті, слід зазначити, що наведені проблеми притаманні як освіті взагалі, так і вищій освіті зокрема.

Зрозуміло що такий стан справ у сфері освіти суперечить потребам людини, суспільства та держави. На виправлення цього й спрямована сучасна стратегія з *гуманізації та гуманітаризації* освіти.

Розглядаючи дану проблему перш за все треба визначитися із тим який зміст вкладають різні автори у поняття гуманізації і гуманітаризації освіти. Науково-методична література надає численні приклади різноманітних точок зору на розуміння термінів "гуманізація" та "гуманітаризація".

Так, *гуманізацію освіти* визначають як один із нових соціально - педагогічних принципів, який відображає спрямованість розвитку освіти на гуманні стосунки в суспільстві як загальнолюдську цінність. Гуманізацію, тобто «олюднення» освіти в найбільш загальному плані можна охарактеризувати як побудову стосунків учасників освітнього процесу на основі зміни стилю педагогічного спілкування — від авторитарного до демократичного, подолання жорстокого маніпулювання свідомістю вихованців, практики індоктринації учнів і студентів — нав'язування їм непорушних стереотипів мислення, догм, які не підлягають критиці. Гуманізація передбачає переорієнтацію освіти на особистість, на формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, що прагне максимально реалізувати свої можливості (самоактуалізування), яка відкрита для сприймання нового досвіду, здатна здійснювати свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях [6].

На думку Романенко М. І. *гуманізація освіти* - це гуманістичний напрям в педагогіці, олюднення, утвердження особистості як найвищої соціальної цінності, прагнення виховувати людину з усіма атрибутами, що належать феномену людства. Іншими словами, як зазначає автор «якщо раніше основним компонентом навчально-виховного процесу були знання, то зараз - особистісний розвиток і формування цілісної особистості» [14].

М. М. Берулава зазначає, що гуманізація освіти - це така організація учбового процесу, яка спрямована на розвиток особистості, що передбачає формування у неї механізмів самовиховання та самонавчання через задоволення її базових потреб: у психологічно комфортних міжособистих відносинах та соціальному статусі; в реалізації свого творчого потенціалу; в пізнанні у відповідності зі своїми особистими когнітивними стратегіями [4].

На думку Г. О. Балла провідну ідею *гуманізації освіти* можна визначити як орієнтацію її цілей, змісту, форм і методів освіти на особистість того, хто навчається, гармонізацію її розвитку, підвищення ролі її власної активності у його детермінації [2].

Т. Б. Буяльська у своїй роботі приходиться до висновку, що „гуманізація” - це процес одухотворення, олюднення усіх умов життя і праці, усього змісту навчально-виховної діяльності, всіх видів і форм відношень, що складаються в освітянських закладах. Процеси гуманізації значно масштабніші, значно складніші; це процеси морально-психологічної перебудови людини, внутрішньої переорієнтації системи духовних цінностей, усвідомлення власної гідності і цінності іншої людини, формування почуттів відповідальності і причетності до минулого, сучасного і майбутнього” [6].

Згідно точки зору Корольова Б. І. *гуманізація* передбачає перегляд всіх компонентів навчально-виховного процесу під кутом зору утвердження особистості як найвищої цінності, демократизацію управління у всіх ланках, забезпечення пріоритету інтересів тих, хто навчається, зокрема досягнення зміни відносин в ланці «викладач - студент», перетворення студента не на словах, а на ділі на повноправного суб'єкта навчального процесу [9].

На думку Чермит К. Д. та Левченко В. Г. *гуманізація освіти* означає створення такої соціальної системи, яка відповідає гуманістичним цінностям і ідеалам [18].

Погоджуючись із висловленими думками слід наголосити, що визначальним у тлумаченні суті гуманізації освіти має бути філософський принцип *гуманізму*.

Гуманізм (від лат. *humanus*)- це змінювана з історією розвитку суспільства система поглядів, яка визначає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності - нормою стосунків між людьми [16].

Сам термін «гуманізм» з'являється у рамках культурного руху епохи Відродження (XIV-X VI ст.) в Європі. Спочатку під терміном «гуманізм» представники руху епохи Відродження, розуміли певний вид інтелектуальних занять філологічного плану, такі як вивчення риторики, граматики, поезії, етики, філософії. У центрі уваги гуманістів епохи Відродження перебувало «слово», мудре слово, яке вони шукали передусім в античних текстах, а метою їх

занять був розвиток людської особистості через пізнання античної мудрості.

Слово «гуманітарний» згодом закріплюється за комплексом наук (гуманітарні науки), що мають своїм предметом ті або інші прояви людської духовності, тобто за філологією, етикою, філософією, історією, естетикою, юриспруденцією і так далі. Відповідно представників цих наук стали називати гуманітаріями на відміну від гуманістів, тобто тих людей (байдуже до роду їх занять), які керуються у своїй діяльності гуманістичними ідеалами.

Таким чином, історична традиція трактує термін «**гуманістичний**» як характеристику системи цінностей, що прославляє людину, тобто про гуманізм, гуманний, гуманістичний можна говорити лише тоді, коли є, зважаючи на діяльність, навчання, соціальний інститут, вчинки, що прославляють людину, сприяючи її благо, щастю, свободі, справедливості.

У сучасній науці поняття «гуманізм» вживається, як:

- назва епохи Відродження в різних культурних рухах, напрямів громадської думки;
- назва області теоретичного знання, яка віддає перевагу гуманітарним наукам;
- позначення моральних якостей особи - людяності, доброти і поваги;
- визначення найважливішого чинника розвитку особистості;
- вираження особливого відношення до людини, як вищої цінності життя;
- назва практичної діяльності, спрямованої на досягнення загальнолюдських ідеалів та ін.

Враховуючи це, та проаналізувавши вищезазначені визначення гуманізації освіти можна вивести основні складові цього поняття:

- це принцип чи процес, якому притаманні певні, нижчезазначені ознаки;
- спрямованість розвитку освіти на гуманні стосунки в суспільстві як загальнолюдську цінність;
- утвердження особистості як найвищої цінності,
- забезпечення пріоритету інтересів тих, хто навчається,

- олюднення усього змісту навчально-виховної діяльності,
- спрямованість освіти на розвиток особистості, формування у неї механізмів самовиховання та самонавчання для реалізації її творчого потенціалу.

Враховуючи зазначені складові можна дати наступне визначення:

Гуманізація освіти - це принцип, що передбачає переорієнтацію освіти на особистість, на формування людини як творчої індивідуальності, що прагне максимально реалізувати свої можливості, забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини із навколишнім середовищем та суспільством. Одночасно, гуманізацією освіти називається і процес реалізації зазначеного принципу на практиці.

Крім того, можна погодитися із висловленою точкою зору, що кінцевою метою гуманізації навчального процесу є розвиток професійно підготовленої морально-духовної особистості [8].

Розглядаючи складові гуманізації освіти, звернемо увагу передусім на гуманістичне переосмислення її основних функцій.

Таких функцій можна вказати дві. Перша (так звана *трансляційна*) звернена до суспільства і полягає у забезпеченні неперервності його функціонування через передавання (трансляцію) новому поколінню *норм діяльності* - у формі знань, умінь, навичок, а також цінностей, настановлень, правил соціальної поведінки тощо. Друга функція, звернена до індивіда (особи), - *соціалізаційна*, або *адаптаційна*. Її зміст у тому, щоб допомогти цій особі пристосуватися до вимог суспільства, знайти собі гідне місце в ньому.

Щодо функції трансляції норм діяльності, то за гуманістичного підходу на передній план виходять ті з них, оволодіння якими дозволяє особі постійно вчитися, ефективно взаємодіяти з іншими людьми і самостійно осмислювати новий досвід. До того ж, потрібно не тільки підтримувати, а й постійно оновлювати існуючі норми діяльності; якщо таке оновлення започатковується в межах освіти, то трансляційна функція освіти постає не відтворювальною, а перетворювальною.

Щодо переосмислення адаптаційної функції освіти, то, по-перше, усе частіше доводиться адаптуватися до вимог, які змінюються. По-друге, широко витлумачене поняття адаптації охоплює не лише пристосування до наявної ситуації, але також її пристосування особистістю до себе, інакше кажучи - активний вплив останньої на оточення, відповідно до її уподобань та ідеалів (які, може, більшою мірою, ніж панівні уявлення та звичні форми діяльності, відповідають гуманістичним засадам і тенденціям розвитку людства). Тож бажано виховувати в підростаючого покоління здатність до згаданого активного впливу (звісно, етично виправданого), до соціально значущої творчості [2].

Крім того, розглядаючи адаптаційну функцію освіти, слід згадати, що соціальним фоном гуманізації змісту та спрямованості освіти в сучасних умовах є інформаційна революція. Як зазначає у своєму дослідженні Романенко М. І., перетворившись у основний ресурс суспільного виробництва, інформація (знання) стали елементом соціальної структури, який постійно змінюється, причому все більш швидкими темпами. В таких умовах єдиною основою успішного функціонування і суспільства, і індивіда є їх готовність до змін, уміння адаптуватися до цих змін, їх програмувати і навіть детермінувати своєю діяльністю. Важливими стають не знання людини самі по собі і навіть не вміння їх застосовувати в тій чи іншій ситуації, а вміння самостійно добувати необхідну інформацію, у відповідності зі змінами оволодівати новими навичками та здатностями, в рамках нової загальносуспільної ситуації змінювати свою життєву програму розвитку. А відтак самим об'єктивним процесом розвитку інформаційного суспільства в основу його процвітання закладено розвиток особистісного потенціалу людини. Тому головною тенденцією розвитку освітніх систем стає переорієнтація навчально-виховного процесу на формування розвиненої особистості, створення максимально сприятливих умов для розкриття всіх потенційних здатностей індивіда і формування потенції самостійної життєвої активності у всіх соціальних сферах [14].

Враховуючи вищенаведене, перейдемо до розгляду *деяких аспектів практичної реалізації принципу гуманізації вищої освіти*.

Вплив даної тенденції виявляється в зміні таких структурних компонентів системи освіти, як мета, зміст, форми і засоби освітньо-виховної діяльності.

Більшість практичних проблем, які тут виникають, торкаються взаємин між інтересами особи і суспільства, стосунків «студент-викладач», «студент-адміністрація». До гуманістичних аспектів системи освіти відноситься й створення творчої атмосфери в навчанні фахівця, і забезпечення можливостей загальнокультурного розвитку студентів, організація дозвілля студентів.

Орієнтація на гуманістичні ідеали припускає пріоритетність інтересів особи перед державою, студента перед адміністрацією. Іншими словами, якщо ми дійсно бажаємо реалізувати ідеали гуманізму в системі вищої освіти, то ми повинні виходити з пріоритету особи перед будь-якими надособовими.

На практиці одним із шляхів гуманізації освіти є «олюднення» атмосфери навчально-виховного процесу, створення відповідного середовища в навчальному закладі, атмосфери взаємної довіри, творчої взаємодії, діалогу, стимулюючої самореалізацію викладача і студента; у процесуально-методичному аспекті - вибір педагогами і студентами форм і методів навчання, що припускають активне включення в структуру навчання процесів саморозвитку.

Саморозвиток особи залежить від міри творчої спрямованості освітнього процесу. Ця закономірність складає основу принципу індивідуально-творчого підходу. Він припускає безпосередню мотивацію учбової і інших видів діяльності, організацію руху до кінцевого результату. Це дає можливість студенту відчувати радість від усвідомлення власного росту і розвитку, від досягнення власних цілей.

Процес навчання має будуватися так, щоб студент усвідомлював, наскільки важливі для нього ці знання і на цій основі засвоював зміст навчального предмета.

Сенсом педагогічного процесу стає розвиток студента, звернення до його внутрішнього світу, його індивідуальності. Управління навчанням повинно здійснюватися із позиції потреб і інтересів студентів.

Головною фігурою на занятті є не викладач, який передає (трансляє) знання, а студент, що має бути зацікавлений набути цих знань. У такому разі навчальний матеріал виступає передусім, засобом пробудження й розвитку пізнавальної активності студентів, розвитку їх мислення шляхом виховання в них кращих людських якостей (допитливості, розуміння цінності творчої праці, громадянської активності, почуття власної гідності, чесності, порядності, безкомпромісності й мужності в обстоюванні істини, сприйнятливості до наукової аргументації тощо) [6].

Спільна діяльність студента і викладача переходить на рівень взаємного прийняття і обміну цінностями, що забезпечується відповідним змістом і методами навчання. Як вже було зазначено, викладачеві необхідно оволодіти також і технологіями навчання, що передбачають активне включення діяльності студента в структуру процесів саморозвитку.

Співпраця педагога із студентами в процесі навчання передбачає об'єднання їх інтересів і зусиль в рішенні пізнавальних завдань, при цьому студент почуває себе не об'єктом педагогічних дій, а самостійно і вільно діючою особою.

У цьому полягає суть принципу діалогічного підходу, що припускає перетворення позиції викладача та студента в особоворівноправні, у позиції людей, що співпрацюють. Таке перетворення пов'язане із зміною ролей і функцій педагогічного процесу. Педагог не виховує, не учить, а активізує, стимулює прагнення, формує мотиви студента до саморозвитку, вивчає його активність, створює умови для його руху, консультує його.

Активність студента досягається через почуття внутрішньої свободи, через визнання права на вибір. Для студента це може бути право на визначення власного темпу навчання, на формування пакету дисциплін з переліку можливих, на участь у всіх доступних видах навчальної, наукової чи іншої творчої роботи.

Однак, орієнтація на принцип діалогу не виключають наявності у змісті педагогічних впливів нормативно-монологічних складових. Їх значення постає найяскравіше в освоєнні конкретних знань (передусім фактичних), апробованих способів дій.

Гуманістично орієнтованому викладачеві необхідно мати позитивне відношення до особи студента : він приймає її такою, яка вона є, розуміючи необхідність корекції окремих її якостей з урахуванням загального позитивного відношення [12].

Слід погодитися із Т. В. Максимовою, яка виділяє наступні *принципи гуманізації процесу навчання*:

- пізнання і засвоєння студентом в педагогічному процесі істинно людського;
- пізнання студентом себе як людини;
- збіги інтересів студента із загальнолюдськими інтересами;
- неприпустимості використання в педагогічному процесі засобів, здатних спровокувати студента на антисоціальні прояви;
- надання студентові в педагогічному процесі необхідного громадського простору для найкращого прояву своєї індивідуальності;
- олюднення атмосфери в педагогічному процесі;
- визначення якостей особи вихованця, що формується, його вченості і розвитку залежно від якості самого педагогічного процесу [12].

Фоменко Н. А. виділяє, крім зазначеного, також такі складові:

- відкритість системи освіти;
- перехід від репродуктивного навчання до продуктивного;
- перехід від регламентовано-контрольованих способів організації навчального процесу до активно-розвиваючих;
- наступність та неперервність освіти [17].

До цього можна додати ще наступні принципи:

- нерозривний зв'язок навчально-виховного процесу з життям, відтворенням сенсу праці особистості, практичною доцільністю;
- стимулювання творчого мислення студента
- органічне поєднання вимог і довіри до особистості;
- відповідність виховного впливу індивідуальним особливостям особистості студента.

Індивідуалізація є важливою складовою гуманізації освіти. Гуманізм в освіті передбачає урахування індивідуальних особливостей кожного студента, зокрема його прагнень та інтересів, рівня і якісної визначеності його здібностей, типу темпераменту і рис характеру.

Складовою гуманістичного виховання є й виховання *патріотизму*. Як зазначає Г. О. Балл патріотизм має виступати, з одного боку, як усвідомлення й узагальнення найпростіших почуттів прихильності до близьких людей, рідної мови тощо і, з іншого боку, як специфічне втілення і конкретизація загальнолюдських цінностей і водночас тенденція до їх збагачення своєрідними здобутками національної культури. За такого підходу любов до Батьківщини не протиставляється іншим цінностям, не обтяжується негативними емоціями й настановленнями щодо інших народів і водночас наповнюється позитивним змістом - тим багатшим, чим причетніша людина до національних (а також і до світових) культурних надбань. І, мабуть, найголовніше у патріотизмі - почуття особистої відповідальності за долю своєї Батьківщини, намагання зробити свій внесок у її процвітання як гідної складової світового співтовариства [2].

З метою виховного впливу, професорсько-викладацький склад з різних галузей науки, що вивчаються у ВНЗ, повинен зробити все, аби показати пріоритетні здобутки представників вітчизняної науки, культури, освіти, мистецтва. З метою поширення кращих здобутків національної культури та духовної спадщини бажано проводити фестивалі та конкурси, відроджувати національні та етнічні свята та обряди, популяризувати притаманні українському народу духовні й моральні цінності.

Ще одна складова гуманізації освіти, стосується педагога як суб'єкта гуманістично орієнтованої освіти. Тут має велике значення неоднорічність, гармонійність розвитку його особистості. Адже в педагогічній діяльності цілеспрямованість має поєднуватися з гнучкістю в доборі засобів і шляхів досягнення цілей, а також з готовністю уточнювати й модифікувати їх, враховуючи, крім іншого, індивідуальні особливості кожного студента, його прагнення і схильності, його позицію як суб'єкта учіння. Тепле емоційне ставлення до учня має доповнюватися повагою до його гідності та його думки, до його інтелектуальних і духовних можливостей. Безпосереднє зацікавлене реагування на змінні ситуації життя навчального закладу має поєднуватися із здатністю стати щодо них у рефлексивну позицію, оцінюючи

ніби зовні свою поведінку, прогнозуючи і проектуючи дальший розвиток педагогічної ситуації [2].

Також існує проблема гуманізації вивчення негуманітарних предметів. Її можна розв'язати шляхом виділення в кожному предметі одних і тих самих частин загальнолюдської культури. Тоді кожний предмет буде виконувати також функцію формування творчих здібностей студента, їх ціннісних та гуманістичних орієнтацій. Кожна наука як витвір людського розуму і гуманна, і гуманістична. Все залежить від того, як цю науку вивчають [6].

Ще одним проявом гуманізації є *духовність* як абсолютна цінність людського життя, основа цілісності і душевного здоров'я людини.

«Духовність людини — вершина її розвитку. Вона відображає ті якості особистості, які характеризують її не тільки як мислячий, усвідомлюючий себе і свої вчинки суб'єкт, а й як володіючий індивідуальними особливостями, специфічним баченням навколишнього буття, свого місця і способу життя в ньому. Включаючи в себе такі складові елементи, як свідомість, світогляд, духовність особистості, поєднує загальнолюдські характеристики, якості, так і специфічні, які визначаються індивідуальними соціально-психічними особливостями, соціальним походженням, національною приналежністю, віросповіданням» [3].

Духовний світ людини формується не лише за рахунок морального, естетичного чи релігійного пізнання світу, а й за рахунок науковості. Отже, гуманізація освіти спрямована й на розв'язання проблем відродження духовності. Як зазначає В. П. Андрущенко на його думку перспектива людства в кінцевому розумінні - в його високій духовності [1].

Духовність для студента - це можливість самореалізації на основі вищих цінностей: моральності, поваги, творчості, для викладача - це уникнення безапеляційного та принизливого ставлення до студента, це величезна відповідальність перед власною совістю, а також необхідність виконання функції духовного референта, взірця для наслідування (зміст духовної референтації в цілісному ототожненні особистості з образом значимої людини, включаючи її життєві злети і падіння, радощі та біль, життя і смерть) [8].

Однією із головних частин та засобом гуманізації освіти виступає *гуманітаризація освіти*.

Необхідність гуманітаризації сучасної освіти породжена змінами в суспільстві, політичній, економічній сферах життя України. Освіта має забезпечити руйнування старих стереотипів мислення, повинна перейти від ідеологічного примусу і загального усереднення, нівелювання особистості кожної людини, до проголошення її найважливішою цінністю держави, до утвердження пріоритету духовних загальнолюдських цінностей.

Поняття гуманізації та гуманітаризації тісно пов'язані між собою. Коріння «*homo*», що лежить в основі вказаних слів говорить про їх змістовну єдність.

Слово «гуманітарний», походить від слова «гуманізм», та, як вже було зазначено вище, бере свій початок у культурному русі епохи Відродження, коли «гуманізм» розумівся, як певний вид інтелектуальних занять філологічного плану, тобто як вивчення риторики, граматики, поезії, етики, філософії. Але й тоді під гуманітарними заняттями малось на увазі, не просто вивчення зазначених наук, а щось вище - пізнання мудрості через слово, що прославляє людину.

Згодом слово «гуманітарний» закріплюється за комплексом наук (гуманітарні науки), що мають своїм предметом ті або інші прояви людської духовності, тобто за філологією, етикою, філософією, історією, естетикою, юриспруденцією та ін.

Відмінність між гуманітарними і природничими науками була підкреслена Г. Риккертом, який вважав, що дослідники природи пізнають об'єктивні предмети і їх метою є опис загального, типового, універсального (тобто пошук законів природи), а гуманітарні науки вивчають прояв людського духу, суб'єктивність і унікальність людського життя. Г. Риккерт вказував, що в гуманітарних дослідженнях на перше місце виходять цінності людського життя (значущі історичні події, життя великих діячів, геніальні літературні твори тощо).

Відповідно, термін «гуманітарний» співвідноситься з певними професійними заняттями, спрямованими на розуміння і тлумачення поведінки людини, його духовного життя, світу людської культури. Усі ці заняття об'єднуються терміном «гуманітарні науки».

Отже, *гуманітаризація освіти* - це процес переорієнтації освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу, пов'язаний з посиленням впливу гуманітарних наук на всі види пізнання; переміщення акцентів з «природи і суспільства» на «людину в природі і суспільстві», звернення уваги на самоцінність особи [6].

Як зазначають Чермит К. Д. та Левченко В. Г. «сьогодні є реальна можливість дати людині опанувати не лише базові професійні знання, але і загальнолюдську культуру, на основі якої можливий розвиток усіх сторін особи, врахування її суб'єктивних потреб і об'єктивних умов, пов'язаних з матеріальною базою у кадровому потенціалі освіти. Розвиток особистості в гармонії із загальнолюдською культурою залежить від рівня освоєння базової гуманітарної культури. Цією закономірністю обумовлений культурологічний підхід до відбору змісту освіти. В зв'язку з цим самовизначення особи у світовій культурі - стержнева лінія гуманітаризації змісту освіти» [18].

Гуманітаризація передбачає передусім залучення молодого людини до гуманітарної культури людства. Іншими словами, гуманітаризація зазвичай розглядається як додатковий і необхідний компонент професійної освіти. Гуманітаризація освіти переслідує дві основні і взаємозв'язані цілі: по-перше, з її допомогою прагнуть здолати «одновимірність молодого фахівця, що задається професійною підготовкою; по-друге, за допомогою гуманітаризації прагнуть закласти у молодого фахівця основи гуманістичного світогляду. Іншими словами, гуманітаризація розглядається як спосіб залучення молодого людини до духовних цінностей цивілізованого світу, як його окультурення в широкому значенні слова, що зовсім не зводиться до вузької професіоналізації.

Гуманітаризація освіти спрямована на подолання технократичного, утилітарно - економічного підходу до освіти як лише до системи підготовки кадрів з його нехтуванням людиною та духовними цінностями.

Гуманітаризація змісту освіти також означає його деідеологізацію у тому розумінні, що у навчальному закладі мають вивчатися наукові факти, а не їх тлумачення з тих чи інших

ідеологічних позицій. Це зокрема пов'язано із застосуванням при викладанні гуманітарних дисциплін принципу дистанціювання, про що буде сказано нижче.

Як справедливо зазначає Кравець А. С. хоча необхідність гуманітаризації зараз ніким не оспорується, гострі зіткнення спостерігаються якраз в питанні гармонізації гуманітаризації і професіоналізації, в їх збалансованому співвідношенні у рамках учбового процесу. Тут дуже непродуктивною є постановка питання: «Що важливіше для студента: гуманітаризація або професіоналізація?»

Без якісної професіоналізації не може бути сформований фахівець, професіонал у своїй справі, і, отже, навчання у ВНЗ взагалі втрачає свій первинний сенс. Ця теза навіть не потребує свого обґрунтування. Проте без гуманітаризації не може бути сформована повноцінна особа. Професія допомагає людині функціонально включитися в соціум, в розгалужену систему громадської діяльності з боку його навичок і умінь. Проте окрім цієї функціональної адаптації до соціуму через професію людина повинна ще вписатися в простір культури, освоїти її сенси і цінності. У цьому освоєнні або, вірніше, привласненні сенсів і цінностей гуманітарної культури формується духовність людини, його світогляд, розуміння ним свого місця і ролі у суспільстві [11].

Гуманітаризація передбачає суттєві зміни у змісті і процесах навчання. Одним із практичних напрямів гуманітаризації освіти в Україні є збільшення питомої ваги в структурі навчання предметів гуманітарного циклу, підвищення їх ролі. Гуманітаризація освіти передбачає також синтез гуманітарних, природничих та технічних знань, їх органічне поєднання, що є основою формування цілісної картини світу; вивчення гуманітарних, суспільно гуманітарних предметів, а також ефективного використання гуманітарного потенціалу предметів природничо-математичного циклу [6].

Щодо існуючої проблеми гуманізації вивчення негуманітарних предметів, то як вже було зазначено її можна розв'язати шляхом виділення в кожному предметі одних і тих самих частин загальнолюдської культури.

Крім того, існує не менш серйозне питання, як викладати гуманітарні дисципліни.

Як зазначає А. С. Кравець нова парадигма викладання гуманітарних дисциплін ґрунтується на трьох основних принципах: плюралізму, репрезентативності, дистанціювання [11].

Плюралізм виходить з визнання різноманіття і багатогранності світової гуманітарної і суспільно-політичної думки, багатовимірності існуючих точок зору. Він виключає догматизм і претензії якогонебудь автора на абсолютність і остаточність досягнутої істини.

Принцип *репрезентативності* спрямовує нас на трансляцію в учбовому процесі тих досягнень світової громадської думки, які отримали вже загальне визнання, стали класикою у відповідних напрямках гуманітарних досліджень. Репрезентативність припускає дбайливе відношення до класичних авторів і першоджерел, до класичного тексту. Викладач повинен викладати не свою власну концепцію (на це він має право в наукових публікаціях) з обговорюваного питання, а транслювати існуючі у світовій думці концепції і навчання. Безумовно, така трансляція не є простим переказом цих концепцій, а припускає володіння мистецтвом інтерпретації, що вводить студента в складний світ гуманітарної культури.

Нарешті, принцип *дистанціювання* вимагає від викладача збалансованого об'єктивного, неупередженого викладу концепцій, що вивчаються. Він забороняє яку-небудь політичну, національну або класову ангажованість лекторові як ключовій фігурі учбового процесу. Треба погодитися з думкою М. Вебера про те, що професор на університетській кафедрі не повинен брати на себе роль політика, вождя, пророка. Свої політичні амбіції викладач, як і будь-який громадянин, може відстоювати в публічних місцях, але не в стінах учбового закладу, де у професора завжди існує перевага перед студентами. Викладач - усього лише посередник між світовою громадською думкою і підростаючим поколінням. І в цьому полягає його найбільша культурно-викладацька роль і висока моральна відповідальність [11].

На завершення, погоджувачись із точкою зору С. У. Гончаренко, слід зазначити, що гуманізацію освіти не можна зводити до якихось конкретних педагогічних технологій чи методів навчання.

Це ціннісна орієнтація, в основі якої лежить перебудова особистих установок педагога.

Гуманістична теорія і практика навчання орієнтується на індивідуалізацію і диференціацію навчання, використання індивідуальних нормативів і відповідно програм розвитку, посилення позитивних мотивацій навчання, активізацію творчості. Акцентується увага на формуванні механізмів самонавчання і самовиховання з урахуванням індивідуальних здібностей, створення комфортних умов для інтелектуального розвитку кожного [6].

Література

1. Андрущенко В. Освіта має плекати духовність // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: 36. наукових праць. - Випуск 11(24) - К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007 - С. 7.
2. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах): Видання друге, доповнене. - Житомир: ПП «Рута», Видавництво «Волинь», 2008. - с. 50.
3. Баранівський В. Ф. Духовність особистості в системі сучасних суспільних відносин. К.: НВТ «Правник» - НАВСУ, 1998,-С. 128.
4. Берулава М. Н. Современные проблемы гуманизации образования // Образование в социально-гуманитарной сфере Российской Федерации / Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ. - 2003. - № 2 (195)
5. Буяльська Т. Гуманізація освіти — вичерпане гасло і (не) виконане завдання? // Освіта. - 21-28 червня. - 2006. - С. 4-5.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. - К.: Юрінком Інтер, 2008 - С. 157
7. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 року № 1060-ХІІ (із змінами та доповненнями) // Освіта України: нормативно-правові документи. - К., 2001.
8. Кісіль М. В. Гуманізація вищої освіти як сучасна тенденція / М. В. Кісіль // Інноваційний розвиток суспільства за умов

- кроскультурних взаємодій : матеріали конференції. - Суми, 2007- С. 51.
9. Корольов Б. І. Вища школа України на зламі епох. // Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 1991-2006 рр.: Наук.-допом. бібліогр. покажч.. - К., 2008. - с. 19.
 10. Князева Т. М., Дейнека В. О. Гуманізація українського суспільства та сучасні проблеми вищої освіти. // IX Міжнародна науково-практична конференція «Гуманізм та освіта» (електронне видання матеріалів) КІВЦ ВНТУ, 2008 // <http://conf.vstu.edu.ua/humed/2008/txt/Dejneka.php>
 11. Кравец А. С. Гуманизация и гуманитаризация высшего образования // Вестник Воронежского государственного университета: Проблемы высшего образования. Воронеж: ВГУ, 29-36.
 12. Максимова Т. В. Проблемы гуманизации в системе образования. Донецк, 2005.
 13. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI Століття»)), [http:// zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws)
 14. Романенко М. І. Гуманізація освіти: концептуальні проблеми та практичний досвід: Наукова монографія. - Дніпропетровськ: Промінь, 2001.
 15. Сидоренко Олександр. Проблеми гуманізації та гуманітаризації в освітній реформі в Україні // Вища освіта України. - 2001. -№ 2. -С. 63-67.
 16. Философский энциклопедический словарь. - М., 1983 - с. 130.
 17. Фоменко Н. А. Педагогіка вищої школи: методологія, стандартизація туристської освіти. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - К.: Видавничий дім «Слово», 2005. - с. 21-22.
 18. Чермит К. Д., Левченко В. Г. Высшее образование: реалии и перспективы. Редакционно-издательский отдел Адыгейского государственного университета. Майкоп, 2001.-237 с.